

Історія особових форм дієслова

двоїна	множина			однина			число
Почала втрачатися в д.-рус. період. В мові української народності вже не було	III	II	I	III	II	I	особа
	В пам'ятках XVI-XVIII // обидві флексії з перевагою <i>-ть</i>	<i>-тє</i> <i>-тє</i> в УМ в позиції перед є пригол. і за зак. фонет. законом - ствердів	МЬ М МО С МО діалек. XIV –XV // -мь, -мо, -м – говори.	<i>-ть</i> –XIV-XV <i>-ть</i> – рідко. I дієв. зовсім утратила –ть: <i>несе, сохне, знає, може.</i> З XVI –XVII – нормат. х-ер <i>будє.</i> Півд.-сх. + подільські, гупульські закінчення і в II дієв.: <i>ходе, носє.</i> У г-ях Полтавщ, Київщ. = без кінц. є: <i>зна, сїка, пиша, друа.</i>	<i>-ши</i> (давніша XI-XII) – XII-XIII – ~~ши~~ <i>-шь</i> (переважає), <i>-шь</i> –XIV-XV <i>-и-ть-шь</i> – <i>шь</i> , <i>-шь</i> , <i>-ш</i> – XVI-XVIII	<i>-ть</i> –XIV-XV <i>-ть</i> – рідко. I дієв. зовсім утратила –ть: <i>несе, сохне, знає, може.</i> З XVI –XVII – нормат. х-ер <i>будє.</i> Півд.-сх. + подільські, гупульські закінчення і в II дієв.: <i>ходе, носє.</i> У г-ях Полтавщ, Київщ. = без кінц. є: <i>зна, сїка, пиша, друа.</i>	В більшості півд.-сх. 2 дієвідм. відсутнє чергування: <i>ходи, носє, носю.</i> УМ не фонетична зміна г, к → ж, ч: 1. ос. однини + 3 ос. множини: <i>можє(у+ть), нечу(+ть)</i>
1	Прості	Аорист (єдина дія) -простий – вийшов з ужитку ще до появи перших писаних пам'яток (<i>знахъ, хвалихъ</i>) -сигматичний- найбільш вживана часова форма для подій у минулому. В СУМ сліди аориста лише у частці би					Минулий час
2		Імперфект – вийшов з ужитку ще перед аористом в д.-рус. мові (к. XII –поч. XIII ст.)					
3	Складні	Перфект (об'єднання минулого і теперішнього часу, наявний стан) – сполука активного нечленного дієприкметника минулого часу на <i>-лъ, -ло, -ла</i> + дієслово бути в формах теперішнього часу. Залишки в укр. говірках: <i>ходивем, зодилам.</i> Витіснив інші форми і став родоначальником форми минулого часу. Аористні лрості ф-ми → на просту, втративши допоміжне дієслово, суч. дієслова мин. ч. змінюються за родами і числами.					
4		Плюсквамперфект + дієслово бути в особових формах імперфекту, які пізніше замінилися формами перфекта. Мав дві паралельні форми. Рідко вживаний і має допоміжне значення. Суч. ф-ми = пряме продовження д.-рус. (<i>я ходив був < (я) ходиль былъ ІЄсмь.</i>). Більш давня (<i>ходиль біАхъ</i>) почала виходити з ужитку ще з XIII ст. – новіша, де бути мало ф-му перфекта.					
Проста	Від основ теперішнього часу доконаного виду: <i>сътворю</i> , особові форми <i>напишю, крикну</i> . Нічим не відрізнявся від форми теперішнього часу. Розрізнення - за ГЗ виду + часу. В структурному відношенні вони хар-ся в переважній більшості випадків префіксованими основами.						Майбутній час
Складені	1. Сполучення допоміжних дієслів, таких як <i>хотѣти, начати, имати</i> в теперішньому часі (в знач. майб.) + інфінітив (<i>хочю ити, начьну платити, иму носити</i>). Інф-в = реальне значення, а допоміжне дієслово = грам. функція (час, особа, число). 2. Дієприкметник мин. часу на <i>-лъ, -ло, -ла</i> + особові ф-ми допоміжного дієслова буду . У ролі допоміжного дієслова = дієслово буду , яке набуває поширення і витісняє інші (<i>хочу, стану, начьну</i>) + на основі старої анал. ф-ми склалася ще одна ф-ма майб. ч. = синтетична (<i>иму писати → писатиму</i>) = одна з хар-х морф. рис суч. укр. мови). В сх.-сл. мовах поступово вийшла з ужитку. В 14-15 ст. – рідко. В СУМ – не вживається, але в півд.-зах. говірках: <i>буду косив.</i>						
У д.-рус. мові морф. засобом вираження діє з бажальним або умовним значенням = спец. дієслівні ф-ми умовн. способу: солучення акт. дієприкм-ка мин.ч. на <i>-лъ, -ла, -ло</i> + допом. дієслова бути у ф-мі аориста // занепад аориста → допом. дієслово починає втрачати особові ф-ми (XIII ст.) В укр. пам'ятках 14-15 ст. ще нерідко зустрічаються дієслова умовного способу з допом. дієсловом в аористних ф-х; однак // і новіші, в яких на місці особ. ф-м аориста допом. дієслова виступає форм. показник способу бы . З часом всі ф-ми (крім би) виходять з ужитку. Би = незмінна частка умовного способу. В півд.-зах. говірках (гуц., закарп.) – залишки старовинних форм: <i>казав бих, пішов бих, дав бих.</i>							Умовний спосіб

<p>У д.-рус. мові від основи теп. ч. і відмінювався за особами + числами. Нак. спосіб не має 1 ос. однини (не може адресуватися нак. способу) + 3 ос.одн. –(користув.описовими ф-ми, сполученням часток. Відповідає офрмам теп. або простого майб. часу. Спільною для всіх слов.мов є втрата двоїни (до XIV) ст. у зв'язку із заг. втратою в мові цієї категорії. У 2-ій ос.одн. давнє –и тільки збереглося під ноголосом: (<i>несі́, бері́, тиши́, робі́</i> (+ в похід. утвореннях <i>вінеси</i>) + дієслова із суф. –н-, якщо він після приголосного: <i>сохни, мокни, крикни</i>, але <i>стань, поглянь</i>. В інших випадках: зредукувалось –і́ → – і нескладове: <i>стань, будь, кині, читай, знай, літай</i>. В основах з корен. <i>з, к</i> за II палатал → <i>з', ц'</i> під впливом теп. ч. в укр. мові → <i>ж, ч</i>: <i>бережи, печи, ляж, помози</i>. Описова ф-ма з ос.одн. + -ми з часткою <i>хай, нехай</i>, в п-зах. г-х <i>най</i>: <i>най прийде</i>. Суф. –Б → – і: <i>несімо, тишімо</i>. Але може бути: <i>сядь, сядьмо; знай, знаймо</i>. 1 ос. мн. = 2 ф-м: <i>м/мо: несім-несімо</i> 2 ос. мн. = давня флексія - <i>-те</i> втрачає кінцевий голосний: <i>несіть, любіть</i></p>	Наказовий спосіб
<ul style="list-style-type: none"> - скам'яніла ф-ма дав.-місц. відм. однини віддієслівн. ім-ка з основою на –ї. - виражає заг. назву дії, не вказуючи ні на особу, ні на час дії. - властиві лише ктаегорії виду + перехідності - х-ся суф. –<i>ти</i> (<i>нести, кинути, знати</i>) - у дієсловах з основою на <i>з, к</i> + –<i>ти</i> це дало –<i>ч</i>: <i>печи, мочи</i>. Ці форми були успадковані сх.-сл. мовами. <p>Основною в УМ = ф-ма на –<i>ти</i>; за її зразком преоформилося і ф-ми на –<i>чи</i>: <i>могти, пекти, стерегти</i>. Проте в окремих г-х півд-зах. нарічч (закарп., галиц., наддністрян.) ф-ми на –<i>чи</i> є живими суч. ф-ми. В г-х північ + півден.-сх. наріч поширена ф-ма на –<i>ть</i>: <i>ходить, знать</i>. Такі ж ф-ми можуть бути і в усн. літ. мовленні + худ.-белетрист. стилях УМ. В інших стилях тільки –<i>ти</i>.</p>	Інфінітив
<ul style="list-style-type: none"> - скам'яніла ф-ма знах. відм. одн. віддієслівного іменники *-<i>й</i> –основ. <p>Утворювався від основи інф-ва за допомогою суф-са –<i>ть</i>. Вживався при дієсловах із знач-м руху, виражаючи його мету: <i>Константи – иде оучить</i>. Прямий додаток при супіні → у род.відм. за ф-мою, за значенням, за походженням → близький до інф-ва, міг ним замінюватись. Десь до XV ст. супін був повністю витіснений інфінітивом.</p>	Супін

Прості дієслівні форми давньоруської мови

Від основи теперішнього часу				Від основи інфінітива						
Тепер. час	Майбут час	Наказ. спосіб	Активні і пасивні дієприкметники теперішнього часу		Інфінітив	Супін	Аорист	Імперфект	Активні і пасивні дієприкметники минулого часу	
			нечленні	членні					нечленні	членні
везу	/при/везу	вези	а) веза /-учи/	а) везучии /-ая, еє/	везти	везть	ведохъ	везяхъ	везъ /-ъши/	везъши /-ая, -еє/
хвалю	/по/хвалю	хвали	хваля /-ячи/	хвалячии /-ая, -еє/	хвалити	хвалить	хвалихъ		хваливъ /-ъши/	хваливъшии /-ая, -еє/
			б) везомъ /-а, -о/	б) везомыи /-ая, -оє/, хвалимыи /-ая, -оє/					везень /-а, -о/	везеньи /-ая, -оє/
									хвалень /-а, о/	хваленьи /-ая, -оє/

Складені дієслівні форми давньоруської мови (І особа однини)

Форми майбутнього часу	Перфект	Плюсквамперфект	Умовний спосіб
начьну везти /хвалити/ везти /хвалити/ иму буду везль /-а, -о/ "- хвалиль /-а, -о/	везль /-а, -о/ єсмь хвалиль /-а, -о/ єсмь	везль /-а, -о/ бяхъ везль /-а, -о/ былъ /-а, -о/ єсмь хвалиль /-а, -о/ бяхъ хвалиль /-а, -о/ былъ /-а, -о/ єсмь	везль /-а, -о/ быхъ хвалиль /-а, -о/ быхъ

Класи дієслів за основами теперішнього часу

<p><u>I клас</u> – дієслова з суфіксами –е- /-о-/ вед-е-те, вед-уть < *вед-о-нть бер-е-те, бер-уть < *бер-о-нть</p>
<p><u>II клас</u> – дієслова з суфіксами –не- /-но-/ двиг-не-те, двиг-нуть < *двиг-но-нть крик-не-те, крик-нуть < *крик-но-нть</p>
<p><u>III клас</u> – дієслова з суфіксами –йе- /-йо-/ зна-є-те, зна-ють < *зна-йо-нть рѣж-е-те, рѣж-ють < *рѣж-йо-нть</p>
<p><u>IV клас</u> – дієслова з суфіксом –и- воз-и-те, воз-ять < *воз-і-нть прос-и-те, прос-ять < *прос-і-нть</p>
<p><u>V клас</u> – дієслова без суфіксів єс-те, суть < с-о-нть /< *јес-о-нть < *јес-нть/ дас-те < *дад-те, дад-ять < *дад-нть ѣс-те < *ѣд-те, ѣд-ять < *ѣд-нть вѣс-те < *вѣд-те, вѣд-ять < *вѣд-нть</p>

Словотвір дієслів

Суфіксація

Давньоруська		Українська	
-ну- (омонім.)	1. Момент., одноразова дія: <i>тълкнути, крикнути</i> 2. н/д вид – стан, властивість: <i>вІАнути, сѣхнути</i> = малопродуктивний	-ну-розвинувс я в -ону-	1. Продукт., дієслова результативної дії: <i>махнути, кольнути</i> - раптової інтенсивної дії: <i>різонути, штрухонутти</i> . 2. В суч. сх-сл. мовах не продуктивний але в укр. набуває більшого поширення, ніж в рос.: <i>бліднути, жовкнути, слабнути</i> (рос. <i>бледнетъ, желтеть, слабетъ</i>).
Малопрод. -ѣ- (укр. -і-)	Типу <i>сѣдѣти, летѣти</i> – втратив продуктивність	_____	_____
-и-	<i>возити, свѣтити</i> →	-и-	<i>возити, свѣтити</i>
1) -ова-/сва- 2) -ыва-/ива-	Відповідником обох → <i>търговоти, миловати</i>	-ува-, -юва-	Замінив обидва, найбільш продуктивний: <i>годувати, зимувати, хитрувати, гостювати, оздоблювати</i>
-а-	Зберігає продуктивність → <i>вѣрати, ламати</i>	-а-	<i>Більшати, важчати, густішати, товщати</i> (найчастіше від основ вищого ступеня прикметників)

Префіксація

Давньоруська		Українська	
въ(н)-/у-	<i>въдвигнути, въздратоватися</i> = різні за значенням	у-/в- (зумовлені позиційно)	<i>утерти-втерти, утоптати-втоптати</i>
из-/ис-, съ(н)-, въз-, вѣс-	Злиття <i>сѣгорѣти, въздарастити, испепелити</i>	с-/з-, із-, зі-, зо-	<i>згоріти, зрости, спопелити</i>
отъ-	Зберігли свої значення в УМ, зазнавши певних фонетичних змін	від-, віді-, відо-, од-, оді-	<i>відправити, відігнати</i>
под-		під-, піді-, підо-	<i>підняти, підождати, підібрати</i>
прѣд-		перед-	<i>передбачити</i>

Звукові варіанти префіксів = евфонічний засіб: *зійти, обізватись, розтерти-розітру, підождати*

Минулий час

Аорист (гр.)	Імперфект (лат.)	Перфект (лат.)	Плюсквамперфект (лат.)
Прості		Складні	
<p>=невизначений необмежений= проста форма минулого часу яка виражала єдину не розчленовану моментальну або тривалу дію, цілком віднесена в минуле. Д.-рус. мова ← сп.-сл. мова мала</p> <p><u>II види аориста:</u></p> <p>I. <u>Простий</u> (безсуфіксний), у мові сх.слов'ян вийшов з ужитку ще до появи перших писемних пам'яток в д.-рус. мові майже не засвідч.</p> <p>II. <u>Сигматичний</u> (ускладнений суфіксом -с-) = буква грецького алфавіта = сигма, звідси і назва.</p> <p>Був найбільш вживаною часовою формою для позначення подій, що мали місце в минулому (у літописах, грамотах, описових жанрах, прекладних творах). Утворився додаванням суфікса -х-до основи інфін.: I особа: <i>знахъ, хвалихъ</i> +о: <i>несохъ, идохъ</i> <i>некохъ, могахъ</i></p>	<p>=незавершене= проста форма мин. часу, що виражала дію в минулому; тривалу і необмежену в часі, а також дію повторювану. У сп.сл. мові: осн. інф. + суф. -<i>Бах, -ах-</i> <i>писа+ахъ→писаахъ, видъ+ахъ→видъахъ, нес+Бах→несъахъ</i></p> <p>Відбулися: асиміляція+стягнення: <i>писаахъ→писахъ</i></p> <p>У д.-рус. мові, очевидно, вже лише стягнені форми. У 11-12 ст. стягнені форми переважають: <i>ведІахъ, можахъ.</i></p>	<p>=складені (аналітична) форма, яка означала наявий стан, що в результаті минулої дії; перфект не є власне минулим часом. В ньому поєднуються значення минулого + теперішнього часу, що мотивоване самою структурою його: це сполука акт. нечленного дієприкметника минулого часу на -<i>лы, -ло, -ла</i> + дієсл. <i>быти</i> о в особових формах теперішнього часу =</p> <p>1 ос. <i>неслы (несло, несла) Осмъ</i> <i>в се жеє льто рекоша дружина Игорєви отроци Свбньльжи изодълисць</i> <i>суть оружьемъ и порты – а мы нази (=того же року воїни сказали Игорєві: “воїни Свенельда спорядились і зброєю і одягом, а ми голі.”</i>(ЛЛ, 1377, 54).</p> <p>У реченні допоміжне дієслово могло стояти і перед дієприкметником: <i>Рано Ієста начала Половецкую землю мєчи цвблвити</i> (Сл., XII); і після нього: <i>не вьдалъ Ієсмь оже Ієсть холопь</i> (РП).</p>	<p>=перед минулий= анал.форма, що виражала минулу дію, яка відбувалася раніш іншої минулої ді. Утворився (як і перфект) Дієприкм. на -<i>ль, -ло, -ла</i> + <i>быти</i> в особових формах імперфекта → (перфекта)</p> <p>1 ос. <i>писалъ, -о, -а бІахъ</i> 2 ос. -"-"- <i>бюше</i></p> <p>дієприкмтник був носієм реального значення дієсл., а допміжне дієслово = оказник особи + часу.</p> <p>Фактичні дані д.-рус. пам'яток свідчать, що:</p> <p>1) Занепад старих форм починається з імперфек. (очевидно, в к. 12 – поч. 13 ст.) в укр.грамотах 14 – 15 ст. вже немає в книжній УМ 16-17 ст. можна найти = стилізація під ц.-слов. мову.</p> <p>2) Аорист виходить з ужитку незабаром після імперфекта. В укр. гра-ах 14-15 ст. = дуже рідко. Укр. мова здавна не знала аориста. Сліди його лише у частці умовн. способу <i>би</i>.</p> <p>3) Після втрати імперфекта і аориста основним засобом вираження минулого часу став перфект, який з анал. форми на → просту, втративши допоміжне дієслово. Суч. дієслова мин. ч. змінюються за родами і числами і не мають особов. закінчень саме тому, що походять з колишніх дієприкметників, які не мали категорії особи. Залишки ф-м перекта → в деяких суч. зах.-укр. говорах: <i>ходивем, ходилам, ходилисьте: ходив есм → ходивем.</i></p> <p>4) У д.-рус. мові 2 форми: 1.більш давня до 13 ст.: <i>ходилъ бюхъ</i>, 2.новіша: <i>быти</i> → перфект: <i>продали были Ієсмо; (я ходив був< (я) ходилъ былъ Ієсмь.</i> Суч. укр.форми давноминулого часу = пряме продовження д.-рус. форм.</p>

Майбутній час

Проста форма	Складені	
	Перша	Друга
<p><u>Утв.</u> від основ теп. ч. докон. виду: <i>сътворюю, напишю, крикну</i></p> <p>Особові форми простого майбут. часу <u>нічим не</u> відрізнялися від ф-м теп. ч.: <i>несу, несеши – принесу, принесеши</i>.</p> <p>Розрізнення – за грам. значенням виду + часу.</p> <p>На становлення та розвиток <u>майб. ч.</u> мала значний вплив категорія виду. Простий майб. ч. генетично щільно пов'язаний з теперішнім часом.</p> <p>Внаслідок видової диференціації первісних основ тепер. часу частина з них, одержавши значення доконаного виду, виділилася в окрему групу дієслів майб. ч. Саме тому дієслова цієї групи (простого майбутнього) мають особові закінчення тепер. часу, а в структ. відношенні вони характеризуються в переважній більшості випадків префіксованими основами.</p>	<p>=сполучення допоміжних дієслів (<i>хотіти, начати, имати</i>) в особових ф-мах теп. ч. (у значенні майбутнього) + інфінітив (<i>хочуйти, начьну платити, иму носити</i>).</p> <p><u>Інфінітив виражав реальне значення</u> відмінюваного дієслова, а <u>допоміжне дієслово</u> виконувало грам. функцію, вказуючи на <u>час дії, особу, число</u>.</p> <p>В УМ у ролі допом. дієслова починає виступати дієслово <i>буду</i>, яке з часом витісняє успадковані від д.-рус. мови <i>хочю, начьну, стану</i>.</p> <p>В УМ на основі старої аналіт. форми склалася ще одна форма майб. часу – синтетична (<i>иму писати → писатиму</i>).</p> <p>У процесі перетворення аналіт. ф-ми в синтетичну: <i>иму знати → знатиму</i> виявляли себе і синтаксичні і семантичні і морфологічні фактори:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) змінився порядок слів (<i>иму → постозиція → дієслівна морфема</i>); 2) повністю втрапились доадткові семант. відтінки (повинності, починальності та ін.); 3) на стику компонентів аналіт. форми втрачався початковий голосний и і відбулося злиття та остаточна лексикалізація сполучення: <i>иму ходити → ходити иму → ходити (и)му</i>. Ці форми = одна з характерних морфологічних ознак СУМ. 	<p>=дієсприкетник мин. часу на <i>-ль, -ло, -ла</i> + особові форми <i>буду</i>:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>буду хвалиль (-ла, -ла)</i> 2. <i>будеши (-шь) -"-"</i> <p>ця форма виступала в підрядних реченнях і виражала відносний час, позначаючи майбутню дію, яка відбувалася раніше від іншої дії в майбутньому (=ф-ма <u>другого майбутнього</u>): <i>будеть ли сталь на разбои</i>.</p> <p>В укр. грамотах 14-15 ст. зустрічається рідка: <i>кому будуть давали ...</i></p> <p>В СУМ не вживається, але в південно-західних говорах відома й тепер: <i>буду косив, будеш писала, будеш ся женив</i> і под.</p>

Теперішній час

ОДНИНА	<p>1. д.-рус. -у,(-ю) ↔ укр. -у/-ю (<i>несу, сохну, знаю, хвалю</i>); в говірках: закарп. + лемк. -ам (<i>читам, співам</i>); півд.-сх. (<i>ходю, возю, носю, тремтю, мостю</i>)</p> <p>2. д.-рус. -ши (давніша), (-шь) → скорочення ненаголошеного .укр. и → ь → ∅. В укр. Рамотах 4-15 ст. зустр. рідко, засвідчені -шь + -шь. -шь – переважає = ствердіння шиплячого (<i>вернешь, вчинишь</i>)</p> <p>3. д.-рус. -тъ → в укр. пам-х 14 –15 ст. -тъ: <i>ходить, їсть</i>. <u>Дієслова І дієвідміни</u> → зовсім утратили закінчення -тъ: <i>несе, сохне, знає</i> <u>Говори</u>: І. Півд.-сх. наріччя + подільські, гуцул. = ∅ і в дієсл-х II дієвід.: <i>ходе, хвале, просе</i>. II. Полтавщина, Київщина + суміжні = форми без кінцевого -є: <i>зна, дума, співа, пита</i></p>
МНОЖИНА	<p>1. -мъ (<i>несемъ, знаІЄмъ, хвлимъ, дамъ</i>) + -мы, -мо, -ме (<i>стоимы, чинимо, ІЄсме</i>). В укр. грам-х 14-15: -мо, -мъ, 16-17: -мо; СУМ: -мо// -м: <i>несемо, знаємо</i></p> <p>2. -те ← * -те → СУМ: т перед е ствердів: <i>несете, сохнете, хвалите</i></p> <p>3. -уть + -ать → в найдавн. пам-ах: у 2-х варіантах -тъ (в д.-рус. пам-ах: <i>несуть, хвалять</i>) + -тъ (ст.-сл.: <i>несЯтъ, хвалАтъ</i>) В пам-х 14-17 ст. // обдві флексії з перевагою на -тъ. СУМ -тъ. <u>Двоїна</u>: почала втрачатися ще в д.-рус. період: у мові укр. народності – окремі випадки в пам-х 14-17 ст. = писемна традиція.</p>